

**Із циклу щорічних лекцій
пам'яті Івана Огієнка**

**ВОЛОДИМИР СВДЗІНСЬКИЙ:
ПРОБЛЕМИ МАЙБУТНЬОЇ
НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ**

*Лекцію прочитано 22 жовтня 2015 року
в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка*

УДК 821.161.2.09
ББК 83.3(4Укр)6-8
С 60

Друкується згідно з рішенням ученої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, протокол за № 8 від 31 серпня 2015 р.

Рецензенти:

Панченко В.Є., доктор філологічних наук, професор (Національний університет «Києво-Могилянська академія»);

Насмінчук Г.Й., кандидат філологічних наук, професор (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка)

С 60 Соловей, Елеонора

Володимир Свідзінський: проблеми майбутньої наукової біографії.: відкрита лекція – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2015. – 48 с.

УДК 821.16.2.09
ББК 83.3(4Укр)6-8

© Е. Соловей, 2015

*Наближається визначна дата:
століття від заснування
Кам'янець-Подільського університету,
який нині носить ім'я першого ректора Івана Огієнка.
До знаменної дати вирішено запровадити читання щорічних
пам'ятних лекцій, присвячених його засновнику
професору Іванові Огієнку.
Цього року відзначаємо також 130-і роковини
від народження видатного українського поета
Володимира Свідзінського,
чий життєвий і творчий шлях пов'язаний не лише з
Поділлям та Кам'янцем-Подільським,
а й із нашим університетом.
Для професора, доктора філології Елеонори Соловей великий
проект зі збирання та належного поцінування спадщини
Володимира Свідзінського став справою життя.
Її зусиллями поет повернувся не лише до канону національної
літератури, а й до любого йому Кам'янця-Подільського.
Відкрита лекція професора Соловей Е.С. присвячена
актуальним проблемам відновлення життєпису поета і
перспективам створення його наукової біографії.
Так університет віддає шану колишньому студентові й
аспіранту Володимирові Свідзінському,
який нині є окрасою українського письменства.*

В. Свигзинский

Коли біографію письменника було дослівно «стерто» разом із доробком та ім'ям, коли доводиться відновлювати її по крихті, по краплі – проблеми наукової спроможності біографічного письма, історичної та особистісно-психологічної органіки відновлюваного життєпису актуалізуються максимально.

Натомість майже нівелюється теоретична проблема допустимості вимислу: це може бути хіба що *гіпотеза* щодо відсутніх ланок, імовірність якої зростає коли розрив між ланками не надто значний або коли віднаходяться (і не суперечать, в ідеалі – підтверджують здогад) додаткові проміжні ланки. Такою є онтологія саме біографічного знання, його природа, що склалася протягом не століть навіть, а тисячоліть. Проте кожна письменницька біографія – унікальна, як і її герой. В цьому складність побудови типології життєписів та написання їхньої грандіозної історії.

Наукова біографія письменника передбачає також аспект світогляду героя – проявленого насамперед у переконливій «емпіриці»: у вчинках, життєвих колізіях, у тому чи іншому екзистенційному виборі. Життєпис Володимира Свідзінського, надто коли вдасться ліквідувати ще наявні «білі плями», обіцяє стати підґрунтям і «канвою» для досліджень історичних, психологічних, культурно-антропологічних і нарешті – для інтегративної, синтетичної біографії митця, здійсненої на міждисциплінарній основі. Така біографія, попри свою самостійну цінність і самодостатність, буде надійною базою всіх подальших інтерпретацій дивовижної поезії Свідзінського, позаяк біографічний метод у літературознавстві парадоксальним чином є і анахронізмом, і, водночас, нескасовно актуальним та необхідним елементом монографічного дослідження.

Фактично, коли йдеться про цього поета, то всі означені заманливі й далекосяжні можливості ще попереду, нині ж на ваш суд винесено підсумок дотеперішніх зусиль із відновлення тієї ж таки біографічної «канви».

Осінь, а надто жовтень як її zenit – це час Свідзінського, час його приходу в «ненадивляний», за його словом, світ (8 чи 9 жовтня¹, за новим стилем, 1885 року) – і час його страти (18 жовтня 1941 року), такої безглуздо-жорстокої, що винуватці намагалися потім знищити саму пам'ять про нього, аби приховати свій злочин, за відомим принципом «немає людини – немає проблеми».

Попри все, що зроблено й робиться для остаточного повернення одного з найкращих наших поетів, – у біографії його ще є значні лакуни. Відновити детальніше поетів життєпис – актуальне й непросте завдання – хоча йдеться про поета ХХ століття, а не про, скажімо, Іоана Георга Пінзеля з усіма таємницями й загадками його взагалі неіснуючої біографії, яку вже й навряд чи матимемо. Але в обох випадках ті таємниці інтригують тим дужче, чим далі шириться слава митця.

Батько Володимира Свідзінського був священником, першу парафію дістав у селі М'аянів (нині Тиврівського району Вінницької області), саме там народилися перші його три сини, з яких Володимир був середульшим. М'аянів бідне й занедбане село, хоч і надзвичайно мальовниче; таким воно було й тоді, коли Євтимій Овксентійович (1858–1933), прослуживши належний час псаломником у Студениці та Кам'янці-Подільському, у серпні 1884 року був «рукоположен во священники к Кресто-Воздвиженской церкви с. Маянова

¹ За наявною копією метричного свідоцтва це 26 вересня за старим стилем, тобто 8 жовтня за новим. Проте сестра і донька поета вважали днем його народження 9 жовтня.

Винницького уезда» («Клировые ведомости о церквах Винницького уезда за 1888 год»). До слова, церква зруйнована ще року 1938, іншу так і не побудували, править «московський» батюшка у сяк-так обладнаній під храм хаті, паства – кілька бабусь; хтось вдовольняє духовні потреби у секті, хтось за такої ситуації воліє їх не мати.

Як і старший брат Георгій, початкову освіту Володимир Свідзінський здобув у Тиврівському духовному училищі (бурсі), далі обоє навчалися в Подільській духовній семінарії (Кам'янець-Подільський). Чимало українських культурних діячів класичної доби пройшло через ті семінарії: лише з цієї «випухнули» Степан Руданський, Анатолій Свидницький, Микола Леонтович, Григорій Голоскевич... У родині Свідзінських побутував переказ, що одинадцять попередніх поколінь родоводу складало духовенство. Наразі це не підтверджено й не спростовано: знаємо лише, що батько поета навчався в Шаргородському духовному училищі та Подільській семінарії, котру 1864 року перенесено з Шаргорода до Кам'янця зі збереженням назви «Подільська». Батько отця Євтимія, себто дід поета, був псаломником, за іншими документами – «стихарний дячок» і «син дячківський» – тобто дяком був і прадід поета. Отже, щодо цих трьох поколінь немає сумнівів; що ж до родинного переказу, то подібні існували чи не в кожній священичій родині. Можливо, що були якісь документи, проте – чи могли вони вціліти та зберегтися в наступні лихі часи, коли діти священиків під жорстким тиском часто змушені були взагалі публічно зрікатися батьків?

Аби заглиблюватися далі в поетів родовід, варто з'ясувати стосунок до тих Свідзінських, що фігурують у епістолярії Івана Франка, у підпису Пантелеймона Куліша під оповіданням «Орися»: «Писано 1844, сентября 7, у Ходоркові, в Свідзінського, прочитавши шесту пісню «Одіссеї»; до західно-українського політичного діяча середини ХІХ ст. Михайла

Свідзінського (1824–1857), чие трагічно-коротке, але фесричне життя заторкнуло Станіслав, Братиславу, Львів, Лондон, Стамбул, Таганрог, а закінчилося на каторзі в Забайкаллі...

Малоймовірним є родинний стосунок до польського поета, учасника Січневого повстання 1863 року та Паризької Комуни Кароля Свідзінського (1842(3?)–1877); недовге та бурхливе життя своє цей Свідзінський скінчив у Станіславі, де й похований.

Отже, ранне дитинство поета – це Маянів, але на початку 90-х років отець Євтимій дістає призначення в село Моломолинці Летичівського повіту (нині Хмельницького району). Це є та «рідна межа» Поділля й Волині, яка стала для поета втіленням батьківщини; разом із пам'яттю дитинства вона становить одну з констант його лірики. Письменник Василь Горбатюк з'ясував, що в сусідніх селах Редвинці та Великі Шпичинці священиками були родичі поетової матері: брат її Олександр Стопакевич та швагро Каліст Стояновський. Цінні свідчення про дитинство в Моломолинцях зберегли «Спогади про брата» Вадима Свідзінського. Щоправда, образи батьків у цих спогадах зазнали певного впливу часу: нічим не підтверджуються версії про релігійний фанатизм матері, як і про абияке збування обов'язків панотцем-преферансистом. Натомість промовистими й більш переконливими є знайдені В. Горбатюком у «Подільських єпархіальних відомостях» звіти єпархіальної навчальної ради, де церковно-парафіяльну школу Моломолинець із року в рік відзначувано як одну з найкращих у повіті – як і шкільний хор півчих; те й друге ставиться в заслугу місцевому священикові². Бачимо з цього прикладу, що хоч якими цінними є свідчення мемуаристів, але від біографа вони вимагають винятково уважного підходу та всебічної верифікації.

² Горбатюк В. З-під трави забуття: Подільські шляхи українських письменників. – Хмельницький, 2011. – С. 56.

Переїзд родини з Моломолинець до містечка Лянцкорунь (нині с. Зарічанка Чемеровецького району Хмельницької області) припадає на 1899 рік, і саме того року Володимир закінчив Тиврівське духовне училище. Вступ до Подільської семінарії став для нього власним відкриттям Кам'янця-Подільського. Це той «Кам'янець чудовий, незрівнянний», прихильність до якого він проніс через ціле життя. «Там колись родилася моя мама, там і я жив багато років – і був деякий час щасливий. А на П[ольських] Фольварках знаю кожен камінчик»³. Згадано тут ще Орининське шосе, хутір Козак, дорогу з Кам'янця до Лянцкоруня... Кам'янецькі ремінісценції виразно чути в поезіях: «сади Підзамча», «башти замку в рідному містечку», «житло в наскельному саду»...

Сталося так, що в Лянцкоруні родина поета зазнала й глибоких потрясінь. Спершу Володимир на саморобних ковзанах потрапив на ще не міцний лід ставка, який проломився; наслідки тієї застуди давалися взнаки навіть через багато років. До лікуватися мав на півдні, у родичів, що мешкали в Сухумі. Саме в цей час помер від тифу його брат Георгій. Рідні не наважувалися повідомити Володимирові, що сталося таке лихо, а він допитувався про брата в листах, вимагав, щоб той йому сам написав і врешті, ще до повернення додому, все зрозумів чи радше відчув.

На час навчання Свідзінського в Подільській семінарії на загальний дух цього закладу значний вплив мав ще молодий Володимир Чехівський, що був помічником інспектора (згодом член Центральної Ради, видатний громадський і церковний діяч). Безпосередньо він опікувався «казьонно-коштными» учнями останнього, шостого року навчання, проте вплив цей поширювався й на загал. Віктор Приходько, лише

³ Свідзінський Володимир. Твори: У 2 т. Т. 2. – К.: Критика, 2004. – С. 418, 430.

на рік молодший від Свідзінського, згадує кілька книжок із підпільної бібліотечки семінаристів: це Борис Грінченко, американський журналіст Джордж Кеннан, що викривав зловживання російської влади, «Історія боротьби віри з наукою» натураліста й історика Джона Дрепера⁴. «...І нелегальщини було раз у раз у семінарії досить, і пійматись з нею можна було тільки випадково» – це, щоправда, про Київську семінарію, і ще 90-х років⁵, але характеризує радше цілу систему цих навчальних закладів... Саме на зламі XIX–XX століть стало очевидно, що духовні школи й семінарії, попри все, що можна було їм закинути, становили «найбільш українську» частину всієї освітньої системи на тодішніх українських теренах: «не по шкільній програмі, звичайно, не по викладовій мові, а своїм духом, складом учнів, що на 99% походили з українського села і були зв'язані з українськими масами»⁶. Тож не позбавлене підстав і твердження, що «саме духовні семінарії в Україні були колискою і розсадниками української національної свідомості»⁷. Сергій Єфремов також відзначає, що в семінаріях «українська течія» завжди була сильна, хоч і стихійна, що семінаристи під час навчання не втрачали свого зв'язку із селом і поверталися потім туди, звідки вийшли⁸.

Наставали часи вільнодумства, а з ним і відповідних змін: діти священиків могли тепер здобувати не конче тільки духовну, а й світську освіту, тож молодші брати поета навчались у Жмеринській гімназії. Володимир семінарію не

⁴ Див.: Приходько В. Під сонцем Поділля: Спогади. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1967. – Ч. I.

⁵ Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади). – К.: Темпора, 2011. – С. 328.

⁶ Приходько В. Під сонцем Поділля. – С. 27.

⁷ Там само. – С. 32.

⁸ Див.: Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі. – С. 350.

закінчив, здавалося б, із причин об'єктивних: через ту сильну застуду і тривале лікування. Та якби не подув ліберальних змін – напевно мав би повернутися до семінарії.

Натомість 1907 року він вступає вільним слухачем на економічне відділення Київських вищих курсів, котре наступного року було реорганізоване в Комерційний інститут. Директором його став Довнар-Запольський, викладачами – відомі вчені, професори університету та політехнічного інституту, серед них математик Дмитро Граве, економіст Костянтин Воблий, епідеміолог Овксентій Корчак-Чепурківський, етнограф, фольклорист і громадський діяч Олександр Русов. На час, коли Свідзінський завершував своє навчання, інститут налічував уже близько чотирьох тисяч студентів. Наскільки можна судити з подальших зацікавлень майбутнього поета, освіту свою він спрямував у сферу народознавства; брат його Вадим Євтимович згадує про дві студентські роботи Володимира: «Робітниче питання» та «Рецидив неписьменності за даними перепису 1887 р.»⁹. Диплома про закінчення інституту Свідзінський не дістав, оскільки не складав державні іспити. Причини були суто матеріальні: в його особовій справі збереглися клопотання про відстрочку платні за навчання та про матеріальну допомогу – адже молодші брати й сестра в цей час також навчалися. Свідоцтво про закінчення інституту, датоване 25-м квітня 1913 р., надіслане йому в подільське село Бабчинці Ямпільського повіту, де був на той час батьків приход.

Варто принагідно відзначити, що якраз тоді вступив до цього закладу і Павло Тичина, в минулому теж бурсак і семінарист. Як поети вони заочно «зустрілися» ще попереднього, 1912 року на сторінках журналу «Українська хата». Згодом їхні шляхи знову перетнуться вже в радянському Харкові.

⁹ Свідзінський Вадим. Спогади про брата // Свідзінський Анатолій. «Я виноград відновлення у ніч несучий...»: Володимир Свідзінський – творець прекрасного. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – С. 127. У назві другої роботи, очевидно, помилка і йдеться про дані перепису 1897 року.

Попри те, що збереглася особова справа Свідзінського-студента, про київський період докладних відомостей відчутно бракує. Де він у Києві мешкав, де бував, як давав собі раду з постійною нуждою, чи міг, як раніше, бодай на великі свята навідати батьків – можна лише здогадуватися. Або поновлювати архівні пошуки, успішно розпочаті свого часу покійним Олександром Рибалком, продовжені згодом Василем Горбатюком, авторкою цих рядків. Важливо також якомога уважніше читати те, що вже є. Приміром, у останньому з уцілілих листів поета, 16 червня 1941 року він писав адресатові з Москви: «Дивлюсь на місця, де був років 30 тому, і згадую свою молодість і багато приємного...». Отже, йдеться згодом про 1911 рік; саме цим роком датований фотознімок Зінаїди Йосипівни Сулковської, майбутньої дружини поета, зроблений у Москві. Там вона навчалася на Вищих жіночих курсах, по закінченні яких дістала звання народної вчительки. Батьки так і не благословили цей шлюб, адже матері молодят були сестрами; але молодь готова була як завгодно довго зятято стояти на своєму, тож довелося врешті змиритися.

Переміщення поетового батька по службі відбувалося й далі в межах Подільського краю: після Маянова, Моломолинець та Лянцкоруня – Бабчинці, Шпиків, наостанок Сліди (тобто знову Вінничина)... Може настане час, коли ці населені пункти сперечатимуться між собою, про котрий з них ідеться в тій чи тій поезії з ознаками локальної прив'язки? Оце, приміром, достеменно про Моломолинці, бо село розташоване на самій межі Поділля з Волинню:

Там, на рідній межі
Волині дрімливої
І України Подільської,
Як чарувала мене,
Як звала
Краса моєї землі!

У Моломолинцях минула пора дитинства, до Лянцко-руня Свідзінський їздив на свята й канікули вже семінаристом, у Бабчинці Ямпільського повіту повернувся з Києва, і саме туди було йому надіслано свідоцтво про закінчення навчання. Живучи в Бабчинцях, літо 1913 року поет присвятив цікавій для нього роботі з вивчення народних промислів, що провадила Подільська земська управа. У восьми повітах обстежив понад півтори тисячі господарств, які займалися ткацтвом. Написане на цьому матеріалі дослідження увійшло до збірника «Кустарні промисли Подільської губернії», виданого 1916 р. в Києві; друге, про килимарство, надруковане в журналі «Экономическая жизнь Подолии» (1915, № 1).

Але це була робота тимчасова; у пошуках сталої служби Свідзінський навесні 1915 р. переїздить до Житомира, де влаштовується у Волинській контрольній палаті. Спершу працює за наймом, далі стає на державну службу канцелярським служителем, ще через короткий час обліковим урядовцем. Із цієї посади мобілізований навесні 1916 року до діючої армії, адже триває Перша світова війна. Служить в управлінні польового контролю 7-ї армії на теренах Галичини (Теребовля, Чортків, Бучач, Станіслав), а наступного, 1917 р. переважно на Поділлі, зі штабом у Барі.

Після демобілізації вирішив не повертатися до Житомира, до якого не встиг прив'язатися. Житомир поки що «біла пляма» в біографії поета, але можна припустити, що далися взнаки відірваність від родини та друзів, брак відповідного середовища. Тим гостріше, очевидно, переживалася характерна ситуація «розполовинення» українського письменника на «офіційну» і «неофіційну» людину: неможливість жити з літературної праці, самий статус цієї літератури, а зрештою й мови, якою її творено, прирікали віддавати казенній службі

левою частку часу і сил. В. Домонтович у романі «Без ґрунту» створив виразний «збірний» образ українського поета тієї межової доби з усіма відповідними колізіями: «Працювати статистиком в земстві це ніякий рай, але й ніяка каторга... Тим часом він міг творити. Не було фізичної каторги, але була моральна: неможливість виявити, розкрити себе, бути собою...». «Розполовинення», зрештою, сягало глибше: це був моральний конфлікт «між свідомістю українського патріота і обов'язками лояльного службовця»¹⁰.

Із Поділлям відчував кривну спорідненість. До того ж тепер Кам'янець ставав епіцентром визвольних змагань, тут вирувало життя. Часами аж надто бурхливе: імовірно, що переїзд спричинений також тривогою за рідних, адже почувався відповідальним і за літніх уже батьків, і за братів та сестру. Через Кам'янець та й усе Поділля в ті роки безладними хвилями перекочувалися війська з фронтів та юрми біженців, влада в місті мінялася раз по раз: його посідали то німецько-австрійські частини, то українські, то польські, то більшовицькі.

Тут, за цих обставин, пережив Свідзінський бурхливі часи української державності, працював мовним редактором у видавничому відділі Подільської Народної управи, далі секретарем часопису «Економічне життя Поділля», активно дописував до місцевої преси. Видавнича діяльність Народної управи зосереджувалася передусім на шкільних підручниках українською мовою. З-поміж інших видань варто відзначити двотомний «Російсько-український словник» С. Іваницького та Ф. Шумлянського, популярні книжки «Поділля. Географічно-історичний нарис» та «Історія України, виложена народними думами та піснями». Культурно-освітнє життя стимулюється наявністю в місті ще й інших видавництв:

¹⁰ Онацький Є. Кам'янець моїх юних днів // Пам'ятки України: історія і культура. – 2000. – Ч. 3/4. – С. 91.

видавничого товариства «Дністер», що діяло з довоєнного часу, філії Катеринославського видавництва, а також силеною кількістю періодичних видань. Очевидно, що не всі тогочасні публікації Свідзінського виявлені, проте й ті, які знаємо, засвідчують творчу активність: поезія «Вже скоро день...» у газеті «Життя Поділля» (1918), стаття «Народні українські пісні про останню світову війну» в журналі «Освіта» (1919), поема «Сум-озеро» в літературно-науковому додатку до газети «Наш шлях» та дві поезії в студентському журналі «Нова думка» (1920). Схоже на те, що газета «Наш шлях», котра позиціонувала себе як «щоденна демократична безпартійна», послуговувалася дописами Свідзінського постійно: про це свідчать і доволі прозорі криптоніми (Св-ій, С-ській, Вол. С-кий), і тематика: про Український клуб, про книжковий голод і «зачарований скарб» із двох вагонів книжок у «Союзбанку» та ще близько десяти тисяч примірників у «Просвіті», котрі не продаються «через відсутність розцінок»; стаття пам'яті Олександра Русова тощо. Друкуються тут, під псевдонімами, і сатиричні вірші та епіграми Свідзінського. Для видавничого товариства «Дністер» він переклав культурно-історичні нариси Р. Андерсона «Стародавній Єгипет» та І. Іванова «Халдеї». В цій другій книжці видавництво анонсувало і його переклад «Життя рослин» К. Тімірязева як «готовий до друку». Є також відомості про його переклади Гоголевого «Вія» та оповідань Короленка, хоча знайти їх наразі не вдалося.

Неопубліковані спогади сестри поета Олени Євтимівни, в заміжжі Яворської, оповідають, а документи з архівів підтверджують, що Свідзінський в цей період знову вчиться: знайдено його лекційну книжку, яку заповнив власноручно і записав прослухані ним у Кам'янецькому українському університеті курси за п'ять семестрів. Одночасно з ним навчаються тут і його молодші брати Олег та Павло; перший пере-

вівся з Новоросійського (Одеського) університету, другий – з медичного факультету Київського університету. Збереглася заява поета на ім'я ректора з проханням зарахувати його «в число вільних слухачів історико-філологічного факультету». З цієї заяви дізнаємося ще одну з кам'янецьких адрес Свідзінського: «Новий План, Семинарський пер., буд. Шпізмана, пом. Соколовської». Можливо, що мешкав там разом із братами; до батьків у Бабчинці було неблизько, а життя доволі сутужне й голодне, проте сповнене надій та ентузіазму.

Першому українському університетові, урочисто відкритому 22 жовтня 1918 р. і очоленому Іваном Огієнком, пророкували «прекрасну будучину», говорили: «Він стане нашим Гейдельбергом»... Володимир згодом, після п'яти семестрів, став аспірантом кафедри історії та економіки Поділля. Щоправда, це вже було в реорганізованому університеті: з приходом радянської влади він став Інститутом народної освіти. Одруження з Зінаїдою Сулковською, народження доньки Мирослави (1921 р.) і вихід першої збірки «Ліричні поезії» (1922) ніби підводили ризику під цим періодом радісних надій.

Кам'янецький період винятково важливий у житті Свідзінського: тут він остаточно сформувався як особистість і як митець, тут уже доволі тверезо усвідомив, у які часи випало жити. Був свідком найдраматичніших подій у нетривалій історії тогочасної української державності. Спробу більшовицького воєнного заклоту в Кам'янці військам Директорії вдалося придушити в січні 1919 року. Проте це не відвернуло подальшого загального ходу подій: 2 лютого Директорія і уряд УНР під тиском більшовицьких військ залишили Київ, за місяць – Вінницю. Після того численні урядові установи перемістилися до Кам'янця, котрому судилося бути майже до кінця року центром українського політичного життя, власне – його столицею.

Навчання в Першому українському університеті дало Свідзінському змогу впродовж п'яти семестрів слухати лекції цілої плеяди викладачів і науковців, що з них чи не кожен залишив по собі незабутнє враження. Українську історіографію читав Дмитро Дорошенко, історію Поділля та історію світового мистецтва – протоієрей о. Євтим Сіцінський, особа вже тоді легендарна. Визначний історик, археолог, етнограф, мистецтвознавець і музейник, він, окрім лекцій, ще правив службу Божу в університетській церкві, самозрозуміло – українською мовою. Педагогіку викладала Софія Русова, український фольклор та історію давньої української літератури – Леонід Білецький, історію нової літератури – Микола Плевако, церковнослов'янську мову – Михайло Драй-Хмара, вступ до мовознавства – Євген Тимченко, історію української мови – Іван Огієнко, історію української церкви та історію України XIX ст. – Василь Біднов.

Як В. Біднов, так і Д. Дорошенко та Л. Білецький у своїх спогадах визнають, що серед мішаного населення самого Кам'янця університет був не надто популярний; «зате цінило його сільське Поділля: більшість студентів було з провінціальної сільської інтелігенції, дітей селян, містечкових міщан, духовенства. Вписалося в слухачі багато народних учителів та священників. Ці кола дуже шанували університет і любили його»¹¹. Отже, назагал панувала оптимістична атмосфера, дарма що не лише вільні слухачі, а й студенти мусили заробляти на прожиття «службою по державних, земських та громадських інституціях»¹², через що більшість лекцій відбувалися в післяобідню пору та ввечері. Потерпали від побутових негараздів і приїжджі професори, що винай-

¹¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1920). – 2-ге вид. – Мюнхен, 1969. – С. 414.

¹² Там само. – С. 415.

мали кімнати в городян. На превелику їхню прикрість, чомусь часто так випадало, що оселялися вони якраз у людей, налаштованих неприхильно до українства. Та попри все, завдяки Огієнкові університет сконцентрував значні інтелектуальні сили¹³. Власне й поза університетом Кам'янець на той час зібрав, здавалося, чи не все, що було в Україні талановитого, мислячого й відданого національній ідеї. В Українському клубі, в редакціях часописів, ба й просто на вулиці можна було зустріти Юрія Липу, Людмилу Старицьку-Черняхівську, Осипа Назарука, Івана Кревецького, Юрія Іванова-Меженка. На жаль, тривало це все недовго...

Із встановленням у місті більшовицької влади (влітку 1920 року, з інтервалом у жовтні-листопаді) настали радикальні зміни по всіх ділянках культурного та освітнього життя: згорнуло свою діяльність видавниче товариство «Дністер», самоліквідувалася більшість періодичних видань. Натомість з'явилися нові, у назвах їхніх до будь-чого тулився прикметник «червоний».

У серпні 1923 року Свідзінського призначено на посаду завідуючого Кам'янець-Подільським повітовим архівним управлінням. Два роки самовіддано трудився на цій ниві, рятував архіви від нищення, переконував чиновників у важливості збереження фондів, потерпав від паперового пилу та й загалом кепських умов. Управління згодом було перетворене на окружне, а реорганізація звелася до призначення нового завідуючого, партійного функціонера, та переведення поета на посаду інспектора з відповідним урізанням і так мізерної платні. Відтак він ще менше міг вплинути на долю архівів і на тих, кого паперовий голод заохочував міряти їх на пуди.

Свідзінського турбувала доля архівів Кам'янця: він тепер відповідав за них і, на відміну від нової влади, добре

¹³ Див., зокрема: Білецький Л. Т. Мої спомини (1917–1926 рр.). – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013.

тямив, яку цінність для майбутнього мають ці документи, фактично скинуті відтепер у відання химерної установи, що звалася Комхоз. Показово, як хитромудро складено одне з численних його клопотань в архівних справах: спершу він нагадує про нездійснений намір місцевої влади надати під архіви одну з будівель Троїцького монастиря, далі запевняє свого адресата (Подгубарх), що справа збереження архівів загалом стоїть непогано, сховищам уже не загрожує така значна небезпека, як іще недавно, – а у висновку просить як ласки коштів на утримання штатних працівників, на ремонт приміщення, особливо ж на заградування вікон.

За Огієнкового ректорства Архівна комісія, створена в кінці серпня 1919 року, перебувала під постійною увагою ректора та професорської ради і мала на меті збереження всіх архівів Поділля, всіх історично-культурних цінностей, на-полегливо домагаючись створення при університеті фонду колекцій та зібрань, що залишилися без догляду й зазнавали нищення. Тоді Є. Сіцінський та Л. Бялковський доповідали колегам про стан архівної справи в Росії та Західній Європі; у перспективі планувалося заснування рукописного та архівного підрозділів університету, а також спеціальної вищої археографічної школи. Університетський архіваріус Павло Богацький дослівно збивався з ніг, намагаючись допомогти всім, хто долучався до комплектування університетських фондів¹⁴.

З настанням радянської доби ситуація змінилася катастрофічно. Будь-яке починання тепер загрузало в непролазних бюрократичних нетрях: так повелося ще відколи було ліквідовано повітовий комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи (Камподкост), що опікувався

¹⁴ Див.: Ляхоцький В. Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. – С. 225–235.

збереженням архівів, і його заступило Окружне архівне управління (1922), а історико-археологічний музей (давніше історико-церковний, заснований Є. Сіцінським) разом із природничим узагалі перейшли у підпорядкування кам'янецької Політосвіти... Дещо пізніше той же Сіцінський, попри умисно суху фактографічність свого допису про наукову роботу у Кам'янці за 1914–1924 роки, не зможе приховати певну іронію: сама ця земля з її винятково потужним культурним шаром тепер ніби відмовлялася відкривати свої скарби. «Літом 1921 р. було зроблено пробні розкопки в Кам'янецькім замку. Думка була напасти на сліди бувшої там замкової церкви, побудованої русько-литовськими князями братами Коріятовичами... Було зроблено кілька траншей в західньо-північній частині замку, але ця розкопка нічого не дала. Камподкост робив також пробні розкопки на городищу коло села Привороття-Маківського і розкопки могили (кургану) на міських кам'янецьких полях, але й ці розкопки нічого не дали»¹⁵... І це при тому, що тут же таки, наприклад, художник Володимир Гагенмейстер самотужки, дослівно під ногами, знаходив біля села Баговиця глиняні фігурки та черепки, які безсумнівно вказували на трипільську культуру.

Не забарилася й реорганізація університету в Інститут народної освіти – ІНО. Ця навала абревіатур, часто потворних та кумедних, для поета, що кохався в мові й тонко відчував її, стала ніби визначальною прикметою нової влади. Богословський факультет ліквідовано, сільськогосподарський виокремився в самостійний інститут, історико-філологічний та правничий реорганізовано у факультет соціальних наук із «науково-дослідною кафедрою історії та економіки

¹⁵ Сіцінський Є. Наукова робота в Кам'янці на Поділлі за останнє десятиліття, 1914–1924 // Україна. – 1926. – № 1 (16). – С 175.

Поділля» при ньому, невдовзі перейменованою в «кафедру народного господарства та культури Поділля». В. Свідзінський стає аспірантом цієї кафедри.

Саме на цей час припадає й вихід друком його першої збірки «Ліричні поезії» у Кам'янецькій філії Держвидавву. Від першої публікації в журналі «Українська хата» її відділяє ціле десятиліття. Важко тепер судити, що більше спричинилося до такої перерви – вимоглива й неметушлива поетова вдача, а чи надміру бурхливий час... Принаймні це пояснює усталеність поетичного світу в першій збірці й виняткову внутрішню стабільність подальшої творчості.

Якщо поглянути на дебютну книжку Свідзінського з оберненої перспективи, котра увиразнює його значний творчий потенціал, – видається, що самий прихід його в літературу мав би бути ефектніший і гучніший. Втім, саме у притишеності голосу далася взнаки принципова настанова на зосередженість внутрішню – те культивоване в «Українській хаті» високе і шляхетне поняття *індивідуалізму* як безнастанної духовної праці, як гетевського труду *становлення*, те символістське розуміння теургічної функції артиста, митця, котре для молодого поета наразі означало велику відповідальність – справді за кожне слово. Чи не звідси й характерне поривання вгору: «Ходім туди, у ліс, на гору!..» або ж – «Я вгорі, над лісом...»; і знову: «Стою один вгорі, над гаєм...». Прагнення верховини як точки, звідки можна бачити далеко, охопити зором якнайбільше – хоч цілком неминуче там приходить і відчуття самотності. Зануреність у буття природи, котра сама собі мета і закон, від самого початку надала його ліриці неповторного медитативного звучання. Музика космачних сфер лунала для нього не громохкою міддю духових – радше самотньою далекою флейтою чи скрипкою. Або дзюрчанням струмка чи гудінням снігура в гіллі зимового саду. Бути свідком дива народження дня, осіннього згасання

діброви чи «нежданого» снігу на зеленій брості – все те видавалося неймовірно щедрим дарунком, незміреним багатством. А сама можливість це *висловити*, втілити – і тим, як Фауст, зупинити летючу, невловну, невпинну мить – уже й зовсім ні з чим не зрівняний дар. Чувся вдячним за те багатство.

О Боже, не дай загубити ключі
Від сонця, від серця твого огняного,
Бо тяжко і страшно вночі
У кривавому хаосі світу земного.

Але дай, щоб духовний мій зір
Убачав перед себе щохвилі,
Як пасмо сіяючих гір,
Верховини твоєї одвічної цілі.

Звичайно, порівняно з дивовижною, майже загадковою довершеністю ліричних творів поета останньої пори – у цій збірці можна ще знайти сліди недоконаного пошуку себе та власного голосу. Зрештою, зміниться згодом лише міра опанування ключових для нього топосів, що з них чимало вже у першій книжці заявлено й марковано як питомо свої. Це й поривання «понад історію»: прагнення відчитати прапам'ять геологічної історії землі («В часи давноминулі...»), це й одвічна загадка відходу людини у невідоме, в небуття («Вже з дерева життя мого...»); це й ніцшівське «вічне повернення» («Воріття»). І сад як наймісткіший символ «опредмечення» людських сутнісних сил, як частина, продовження Дому... Це, зрештою, любов – як могутня, всепроникна світова сила чи стихія... Носієм і уособленням її є не лише ліричний суб'єкт («Люблю. Покинуто, самотно...»), а й суто символістична жіноча постать, «легесенька тінь» «у білій одежі» («Усе в далечинь я дивлюся...») – неназвана, таємнича *Вона...*

Одна з виразних самонастанов автора збірки «Ліричні поезії» – *естетизм*, витoki якого теж, безумовно, слід пов'язувати з «Українською хатою» як речником українського літературного модернізму. Очевидно, що творчий кодекс поета включає надзвичайний пієтет не лише до мистецтва як такого, а й до майстерності як визначальної риси митця. Деяка уповільненість творчого старту, як і згадувана притишеність голосу найімовірніше пов'язані саме з винятковою вимогливістю, з уявленням про творчість як високе й самовіддане служіння. За потреби й жертвоне – згідно лицарських кодексів.

Попри виразно задекларовану вкоріненість у національній традиції, попри не менш явний неокласицистичний струмінь – Свідзінський свідомий як неунікненності модерністичного перевороту, так і утрудненості його на українському ґрунті. Радикалізм і форсованість авангардних проривів – явно не його шлях, але усвідомлена необхідність нових творчих овидів у його першій збірці очевидна. Зрештою, «розшарування» численних і ще не синтезованих творчих інтенцій – теж не що інше як необхідність долання узвичаєних меж, виходу до нових овидів. Від самого початку він розширює свій метричний репертуар за рахунок усе ще досить «екзотичного» в українській ліриці білого вірша («Темна», «Ранок», «Прощай, мій хлопчику!..»), причому виявляє віртуозне володіння ним. Інтуїтивно він відчуває, що культивування мови та поетичної майстерності – це і є шлях подолання недовершеної, розщепленої дискурсивної практики українського поетичного модерну. І демонструє не лише лексичне багатство та потугу мови, а й заховані в цій мові та невиявлені ще можливості. Той же таки ритмічний репертуар – тільки один із його аргументів: у самій лише поезії «Ой красно ти, яблунько...» розмаїття ритмічних партій різних «мовців» (достиглих яблук, бджіл, церковних дзвонів) є одним із

чільних поетикальних засобів творення образу святкування Спаса... Подібно до згаданих дзвонів – лунає в його строфах передзвін вибагливого звукопису, вишуканого римування. Натомість у поезії «Зелені свята» піднесену святковість віддано строфічною конструкцією катренів: короткий четвертий рядок-рефрен витворює «передзвін», підсилений наскрізністю внутрішніх рим у третіх рядках, де буквально виспіва-но подвійні і навіть потрійні співзвуччя:

...Стану край лану, довкола гляну –
Зелені свята!

Вихід «Ліричних поезій» не залишився непоміченим: у кам'янецькій газеті «Червона правда» (1922, № 74) за підписом «І. Кобзаренко» відгукнувся рецензією Іван Дніпровський; у журналі «Червоний шлях» (1923, № 2) – Валер'ян Поліщук під псевдонімом «Василій Сонцвіт»; обидва на той час були студентами кам'янецького ІНО. Їхня рецепція рецензованої книжки промовиста, ба навіть символічна: це вже нове покоління, воно сповідує інші цінності, має інші критерії. Обидва визнають поетичну обдарованість автора, відзначають «красиву, молоду, свіжу мову» його поезій, «тонкі відчущання», що «розсипані перлами на всіх сторінках» (І. Кобзаренко), – і обидва-таки закидають йому, що в його поезіях – «невеличкий клаптик тільки з широкого світу, а велике, що шумить кругом, лишилось непоміченим для його ока» (В. Сонцвіт).

Іван Дніпровський з перших слів жорстко формулює присуд: «Пролетаріатові книжка ліричних поезій Свідзінського майже не потрібна. Тиха, мрійлива селянська лірика поета-індивідуаліста нічого не промовляє до серця працюючих мас...». Є тут наскоки надто промовисті: «Володимир Свідзінський не тільки пише бога з великої букви, він поклоняється Діві Марії і всьому сонму прісних її, про що кілька разів зазначається тоном глибокої молитовної поша-

ни...». І далі також ідуть випадки, що їх не можна розцінити інакше як прозори і не надто шляхетні натяки на соціальне походження поета: «До православної церкви автор ставиться з не меншою пошаною... Самі панотці тих укоханих церков користуються не меншою увагою й пошаною поета, він знаходить для них гарні образи...». Тут варто зауважити, що насправді «панотців» як таких у вірші про свято Спаса немає, це образ метонімічний. Але – спокусив молодого літератора цей не лише дозволений, а й заохочуваний прийом. Закінчення рецензії звучить «крещендо», являючи градаційну низку узагальнень: «Можна сказати, що ця книжка є гарний подарунок усім самотнім, розгубленим, одсталім і переляканим новим днем». «Класове чуття» підказувало молодому співцеві Донбасу, що цей поет – по інший бік барикади, і зрештою – слушно підказувало...

Аспірантські студії В.Свідзінського, попри всю непевність статусу кафедри, яка не могла надавати аспірантам жодної матеріальної підтримки, ввели його в наукове товариство Кам'янця вже не як студента, а як рівноправного колегу вельми неординарних людей – Є. Сіцінського, М. Драй-Хмари, П. Клименка. Особливо заімпонував йому ще один аспірант кафедри, Володимир Гагенмейстер: їх єднало спільне захоплення народним мистецтвом, ширше кажучи – органічною українською культурною традицією. Гагенмейстер, що з походження належав до ліфляндського лицарства, загальну освіту здобув у Пскові, а художню в Петербурзі. Його закордонні подорожі та експедиції до Поволжя, Кавказу й України відбувалися на тій хвилі всезагального інтересу до народного ужиткового мистецтва, що й обстеження ткацтва та килимарства, здійснені Свідзінським. До Поділля цей митець буквально прикипів

душею, так його вразили витончені й досконалі зразки народного мистецтва; та й самий Кам'янець уявлявся йому, як свідчать його графічні роботи, найпрекраснішим із усіх численних бачених міст. Тут він і залишився на свою погибель у майбутніх репресіях... Українську мову опанував настільки, що з 1922 року вже викладав нею історію світового ужиткового мистецтва, композицію, графіку, історію орнаменту в очоленій ним Кам'янець-Подільській художньо-промисловій профшколі імені Григорія Сковороди, де працював аж до 1933 року, коли українські гуманітарні заклади, серед них і ця унікальна школа, зазнали тотального розгрому.

Паралельно із роботою в школі Гагенмейстер був аспірантом тієї ж «науково-дослідчої кафедри» ІНО, тут і перетнулися шляхи його й Свідзінського. Разом вони досліджують графічне оформлення старовинних уніятських метрик; їхнє спільне видання «Графіка на Поділлі: Метрики XVIII ст.» вийшло вже 1927 р. – серед інших коштовних малотиражних видань профшколи. Збираючи матеріал для цього видання, Свідзінський зареєстрував у місцевих архівах та музеях 337 давніх метрик, 150 із них були оздоблені високохудожніми заставками та малюнками. Варто лишень уявити собі цих двох ентузіастів-диваків, що не просто збирали – свідомо й самовіддано вирятовували такі незаперечні для них і такі проблематичні для того часу цінності! Робили це в «ті бурхливі й каламутні роки, в страшні нищівні роки, коли всі зв'язки розпалися і все, що доти було абсолютним, стало необов'язковим...» (В. Домонтович. Без ґрунту).

Обидва аспіранти беруть участь і в інших заходах кафедри, наукових та просвітніх. Не маючи коштів на справжні експедиції, кафедра практикувала комплексне наукове обстеження ближніх до Кам'янця сіл: Цибулівки, Панівців. Ось назви доповідей Свідзінського цієї пори, що збереглися в інформаціях про діяльність кафедри: «Аграрний

рух на Поділля в 1905-1906 рр.», «Розслід зловживань над селянами Березнянського староства посесором його в першій половині XIX ст.» (була навіть підготована до друку), «Економічна еволюція господарства селян тарнорудського маєтку», «Події на селах подільських в 1917-1918 рр.».

Втім, остання доповідь подала дуже певний урок: надто наближатися до сучасності небажано, ба й небезпечно. План індивідуальної роботи аспіранта Свідзінського на 1925-26 рік засвідчує, що тепер він зосереджується на архівних матеріалах із історії аграрних рухів 1880-1904 та 1905-1907 років¹⁶.

Проте, складаючи цей план, він, либонь, уже мав на думці переїзд до Харкова – тогочасної столиці. Кам'янець на очах порожнів, провінціалізувався, ще відтоді, як губернський центр перенесено до Вінниці. Л.Білецький відбув до Львова, В. Біднов – до Праги; Драй-Хмара від'їхав до Києва 1923 р.; туди ж переїхав невдовзі і завідувач кафедри професор Пилип Клименко: деякий час намагався керувати звітти, найжджаючи вряди-годи, але врешті передав кафедру своєму заступникові І. Любарському. Мусили емігрувати І. Огієнко, Д. Дорошенко, С. Русова і ще чимало недавніх колег. Дедалі важче було знайти в Кам'янці заробіток; тим часом у Свідзінських уже народилася донька Мирослава. Молода родина тулилася у флігелі колишньої земської школи, де вчителювала Зінаїда Йосипівна. Часом, під час вечірнього засідання у вчительській, двері прочинялися і поет із дитям на руках знічено та безпорадно повідомляв: «Зіно, Мірочка плаче»¹⁷...

¹⁶ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1166. – Арк. 337.

¹⁷ Свідзінська Мирослава. Спогади про батька // Свідзінський В. Вибрані твори / Упоряд. Елеонора Соловей. – К.: Смолоскип, 2011 (Серія «Розстріляне Відродження»). – С. 385.

...До Харкова перебралася родина Андрія Воронця, з яким Свідзінський заприятнився, незважаючи на значну вікову різницю. Воронець у добу УНР був ентузіастом нового, українського шкільництва, його буквар «Яринб» знаменував значні зрушення і ще більші надії в освітянській справі... Лариса, донька Воронця, майбутня перекладачка Л. Яценко, була приятелькою Зінаїди Сулковської, а Свідзінський приятелював з усіма трьома поколіннями цієї родини: син Лариси Всеволод нагадував йому власних молодших братів, коли вони були в такому віці. Та ось і їх погнало до Харкова безробіття й відсутність перспектив. Сяк-так облаштувавшись, вони заходилися кликати до столиці й Свідзінських.

У часі це збіглося з реорганізацією окружного архівного управління, призначенням нового завідувача та переведенням Свідзінського на посаду інспектора. Архівна епопея Свідзінського подала йому наочний урок, що за часи настали і наскільки примарною є надія знайти в новій реальності своє місце. Він любив цю роботу і почувався вже добрим фахівцем, але кого це обходило? Попри безкінечні реформи та накази – «паперовий голод» і далі часто вгамовувався за рахунок архівів. Якщо документи вже не вивозили пудами на переробку у «Совій яр» (так звалася паперова фабрика в Ушицькому повіті) – то якимсь чином вони потрапляли до міських крамничок, де в них загортали дрібний крам. У квітні 1923 р. одному городянинові пощастило закупити «в Камокрогранотделении ГПУ» 120 пудів «архівного паперу», ще й завбачливо взяти довідку, що «бумага» – «архивная действительно», «а посему ему разрешается продавать такую на развес». Невдовзі інший громадянин закупив уже 200 пудів архівних справ¹⁸.

¹⁸ Див.: Борисевич С. Історія Державного архіву Хмельницької області: хроніка 20-х років // Студії з архівної справи та документознавства. Т. 2. – К., 1997.

І нарешті на місце Свідзінського призначили партійного функціонера, а його перевели на посаду інспектора з відповідним пониженням платні, і без того мізерної. Треба було зважуватися, треба було, зрештою, перегорнути в своєму житті ту сторінку. Подалі від Кам'янця більше було надії, що про неї не нагадають, не довідаються нові «душпастирі»... Від'їзд припав на жовтень 1925 року, Свідзінський їхав спочатку сам, з надією, що залишає родину ненадовго.

Звичайно, попервах було сутужно: без житла, майже без знайомих. Але літературне життя у Харкові все ж обнадіювало: видавництва, журнали, сила-силенна письменників, майже поспіль молодих. По редакціях слід було шукати й роботу – мовного або літературного редактора. Спершу робота знайшлася лише тимчасова, зате – в журналі «Червоний шлях». У десятому числі за 1926 рік тут з'явилися друком чотири поезії Свідзінського. Виразний «портрет» редакції «Червоного шляху» цієї пори зберегли спогади про Павла Тичину Ієремії Айзенштока¹⁹. Перша, велика кімната – своєрідний «клуб», де редакційне життя кипіло й вирувало, де приймали відвідувачів і провадили нескінченні дискусії. «У другій, геть уже малесенькій кімнатці зазвичай сиділо двоє: Павло Григорович Тичина і Володимир Юхимович Свідзінський, флегматичний з вигляду і дуже мовчазний чоловік, тонкий поет-лірик, талановитий перекладач <...>. У “Червоному шляху” він вів стилістичну та мовну правку матеріалу, що надходив, перекладав <...>, читав коректури...»²⁰.

¹⁹ Докладно про це у моїй книжці «Притча про поетів» (К.: Дух і Літера, 2014).

²⁰ І. Айзеншток. С чувством семьи единой. // Звезда. – 1980. – № 3. – С. 191.

Чимало спільного було тоді у двох поетів, колишніх семінаристів і студентів Комерційного інституту, що сиділи «візаві» в цій кімнатці, один над рукописами, другий над коректурами. Обоє дебютували в «Українській хаті», обоє навчалися в київському Комерційному інституті – щоправда, не одночасно, а по черзі, адже Тичина на шість років молодший. Зустрілися вони в тому віці, коли ця різниця вже не важила: належали до одного покоління, були молоді, гарні, талановиті, причому виразну подібність виявляв самий характер їхніх обдарувань: дитяча безпосередність та свіжість світосприйняття, виняткова природність і виразний національний карб, а водночас такий же невимушений європеїзм. За спогадом молодшого від них Василя Мисика, на той час виглядало, що обом однаково притаманне «щось «не от мира сего», інтелігентська невлаштованість, невміння (чи й небажання) користуватися життєвими благами»²¹. Очевидно, для Свідзінського сама зустріч із Тичиною була великою радістю: він уже знав і любив його поезію. Промовисту деталь зберегли спогади його доньки Мирослави Володимирівни: «Пригадую, коли ми жили в м. Кам'янець-Подільському, мені тоді було 5 років, батько мене вчив декламувати вірш П.Г.Тичини «На майдані коло церкви революція іде», і разом з мамою слухав, як я декламувала»²². А проте уже почалося промовисте розходження шляхів та доль двох поетів. Одному стелилася дорога визнання, успіху, слави, нагород, другому – злиднів, утрат, самоти, цькування... Чи може це почалося ще до зустрічі, і позірна подібність їхня уже не відбивала суті, і якийсь вирішальний вибір кожен з них уже зробив. Той же Мисик свідчить, що Тичина був свідомий непересічного поетичного хисту Свідзінського:

²¹ Василь Мисик. Згадка про В.Є.Свідзінського // Відкритий архів. Т.1. – К.: Критика, 2004. – С. 347-348.

²² Фонди Харківського літературного музею (далі ХЛМ). – РП 2589. – С. 2.

«казав про нього «Це справжній поет, у нього кожне слово на місці»»²³. Цінував його думку: перш ніж дати нові поезії до друку, давав їх на схвалення колезі. Попри скромну посаду, непевне становище й невлаштованість Свідзінського, – за свідченням Ю.Смолича, «в колі поетів це був метр “за гамбурзьким рахунком”»²⁴. Але знамениті «Соняшні кларнети» вийшли ще 1918 року, закріпивши пріоритет Тичини в радикальному оновленні української поезії. Поки Свідзінський нарешті дебютував 1922 року – Тичина 1920-го видав ще дві книжки поезій: «Плуг» та «Замість сонетів і октав». Збірка 1924 року «Вітер з України» лише підтвердила його репутацію «співця революції».

Наступного року вони зустрілися в «Червоному шляху». А може то Кам'янець і його особливий досвід так порізнів шляхи двох поетів? Адже саме той досвід уже не був спільним надбанням обох. Щоправда, Тичина у Києві був написав свій реквієм героям Крут («На Аскольдовій могилі поховали їх...») – і потім усе життя боявся самої згадки про це...

В архіві Аркадія Любченка в Канаді збереглися платіжна відомість за підписом Івана Сенченка і розписка В.Свідзінського: вони засвідчують, що у першій половині 1927 року він працював також для журналу «Вапліте» – виконував переклади та коректуру²⁵. Вапліте – «Вільна академія пролетарської літератури» – на той час об'єднувала значні літературні сили: колишніх членів «Гарту», «Плугу», «Жовтня»; склад цей був надто строкатий, вже від початку організацію роздирали суперечності. Ідею декларованої «академією» боротьби з масовізмом поділяли не всі: адже частина

²³ Мисик В. Згадка про В.Є. Свідзінського. – С. 348.

²⁴ Смолич Ю. Розповіді про неспокій немає кінця: Ще дещо з двадцятих і тридцятих років в українському літературному побуті. Кн. третя. – К.: Рад. письменник, 1972. – С. 147.

²⁵ Бібліотека Торонтського університету. – Бібліотека рідкісних видань ім. Фішера. – Колекція 345 (Архів А.Любченка). – Кор. 3. – Тека 15.

письменників і прийшла в літературу саме на тій хвилі. Спершу «академію» очолили Микола Хвильовий, Михайло Яловий та Олесь Досвітній; проте на початку 1927 року їх було виключено з організації. Лист-пояснення, із яким вони виступили, уже містив ті «визнання помилок», котрі згодом стануть неодмінним елементом таких листів, а все ж автори намагалися розтлумачити свої засади: їм ішлося про боротьбу «з проявами неуктва, напостовства та просвітянства».

Одне слово, Свідзінський перебував справді у вирі літературного життя. От тільки це була вже якась інша література, та й саме життя – інше. Драматизм ситуації для людини його віку, досвіду і вдачі полягав у тому, що, опинившись тепер – безальтернативно! – радянським письменником, він із граничною ясністю розумів, що насправді таким ніяк не є. Цю драму народжених «ще в минулому (сиріч дев'ятнадцятому – *Е. С.*) столітті» точно діагностував згодом Іван Кошелівець: «Важливо те, що свідомість цих людей сформувалася ще перед революцією, і разом з нею виробилося уявлення про істоту самої літератури, про її суспільну роллю, про феномен літературної творчости і про відношення письменника до суспільства»²⁶.

Харків вражав прибульця-провінціала. Вражав, але не тішив: уже на той час велике індустріальне місто, він і далі стрімко розростався, стаючи ще більш урбаністичним, ще більш індустріальним, поглинаючи власні передмістя та мальовничі околиці. При цьому поглинав і їхню автентичність, і мову: навіть у добу українізації сфера використання населенням російської залишалася широка, як до революції.

²⁶ Кошелівець І. Сучасна література в УРСР (уривки з книги) // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. У 4 кн. – Кн. 3. – К. : Рось, 1995. – С. 623.

Тут поет уперше зіткнувся з таким явищем, як відверте бажання частини етнічних українців вважати себе великоросами... Харків як місто навряд чи припав би йому до душі навіть і за більш сприятливих обставин – надто контрастував він із Кам'янцем з його унікальним природним ландшафтом та історичним колоритом. Замість усього того Харків міг запропонувати поетові хіба що по-своєму величний собор, в архітектурі якого, проте, надто відчувалося не просто російське, а саме імперське начало, та ще той і понині найбільший у цілій Європі майдан, де можна зібрати нечувану кількість людей, але де окрема людина почувається мурашкою... До кінця днів не полишатиме поета ностальгія за Поділлям, він радітиме кожній людині, що знала той край. «Там, на рідній межі / Волині дрімливої / І України Подільської / Як чарував-ла мене, / Як звала / Краса моєї землі!..» Ці рядки із другої збірки поета, «Вересень», що вийшла 1927 року у Харкові, коштом автора, засвідчували, що «там» набувало, як дитинство, статусу втраченого раю. Віддалене в часі і просторі, відкреслене історичним зламом, воно, проте, зберігало для автора всю принадність і справжність. Цей пасеїзм тогочасна критика відчула безпомилково, закидаючи авторові «ідеалістичність і пасивність, суб'єктивізм і почуття самотности», назагал – «безперспективне буржуазне світорозуміння»²⁷. Декому видавалося, що навіть назвою збірки поет позиціонує свою вкоріненість у добі попередній – до «жовтня», свою належність їй. І тоді це не менше зухвальство, ніж отой безпрецедентний у своєму роді вірш про голодне село («Одна Марійка, друга Стефця звалась...»), про який усі, хто відгукнувся на книжку, воліли промовчати. Те, що мовою газетної правди зватиметься «ліквідацією куркульства як класу», а насправді знаменуватиме початок планомірного

²⁷ Савченко Я. З поточної художньої літератури // Життя й революція. – 1928. – Кн. 10. – С. 96.

винищення української людності – ще було попереду. Цим віршем поет, по суті, сказав не лише чим було українське село у другій половині двадцятих років, але й, ще більше, – що чекало попереду. Засвідчив ще раз притаманний йому «комплекс Касандри»: здатність прозирати майбутнє, а разом і гірку впевненість, що і йому, як Касандрі, не повірять, або просто не почують...

Аполітичність та «позачасовість» Свідзінського перебільшена тогочасною критикою: по суті це безсило-злобний «евфемізм» його неприйняття радянської дійсності – ніби не висловленого, а проте достатньо очевидного. Щоби твердити про «тиху, мрійливу селянську лірику», котра нічого «не промовляє до серця працюючих мас», треба було свідомо проігнорувати у збірці «Вересень» і мініатюру «Як сумно в селищах рідних!..» із циклу «Листя», і той же таки вірш «Одна Марійка, друга Стефця звалась...» – перший, либонь, у післяжовтневій літературі на теренах України художній твір про голод, а водночас своєрідне провіщення голодомору ще страшнішого...

Безборонне заглиблення поета в потаємні нетрі буття засвідчувало філософічний лад поетичного мислення – такий безмірно далекий від того, чим дедалі більше ставала література, що не було жодного сенсу шукати свого місця в ній.

Збуджаю пущі, повні дрімоти,
Тривожу думи конвалій,
Дерева шепчуть: «Мандрівче, хто ти?
Невже ти підеш ще далі?»

(«Як темно стало. Десь сонце скрилось...»)

Так ця сумирна й лагідна людина водночас виявляла дивовижну стійкість і твердість, уперте бажання «іти далі», зрештою просто залишатися собою. Така його постава, котра

тепер, заднім числом, так дивує, навіть вражає, – остаточно сформувалася наприкінці 20-х років, і сталося це невимушено й природно: винятково чутливий, він безпомилково вловлював, що кожен його вихід до сучасників у кращому разі не знаходив розуміння, а то й наражався на спротив. І це повертало його до себе самого, до чистого аркуша в заповітному зошиті, до власного самотнього слова, що було йому єдиним притулком, порятунком, опертям.

Глибоко символічними є рядки вірша, присвяченого Миколі Васильківському, чії лекції з філософії у Кам'янецькому університеті відіграли свою роль у формуванні цієї позиції та й цілого поетичного світорозуміння:

Нехай же налітають бурі,
Ми серце сонцем одягнім –
В долині бідній і понурій
Світ незгасаний хоронім.

(«Над парканами жовті віти...»)

«Хоронити» найкращі спогади і сподівання треба було ретельно: може найвиразніше це засвідчив невдовзі показовий судовий процес над містифікованою «Спілкою визволення України». На лаві підсудних можна було побачити і кумира подільських семінаристів Володимира Чехівського, і достоту легендарного Сергія Єфремова, і Людмилу Старицьку-Черняхівську, і ще багатьох славетних українців. Міг поет належно оцінити і диявольську режисуру судилища: стільців було на один більше, ніж підсудних, і той «вакантий» стілець буквально гіпнотизував публіку... Начебто далекий від політики, Свідзінський відчував суспільні зміни так само тонко й проникливо, як пори дня чи року – адже слідом за цим процесом у Ленінграді також пройшла хвиля масових репресій: під гаслом боротьби з троцькістсько-зінов'євською опозицією з міста вичавлювано волелюбний дух, либонь ще декабристами заповіданий. Режим увіходив у фазу свого

сутнісного виявлення: тривало й полювання на тих, хто був окрасою Огієнкового університету, і можна було лише порадіти, що чимало з них завчасно це передбачили.

Василь Мисик навіть через багато років дивувався, чому автор видав «Вересень» власним коштом: адже обертався серед літераторів і видавців, з усіма був знайомий²⁸. Проте є підстави думати, що й це було невипадково: в цій реальності він обрав позицію людини приватної – непублічної і незаангажованої. Замість видати книжку за власні більш ніж скромні кошти, – міг би, як і Тичина, стати пайщиком письменницького кооперативного будинку «Слово». А проте чомусь волів цього не зробити і до кінця життя тулився по чужих кутках. Ідеться про щось більше і складніше, ніж облаштування власних житейських обставин: надто неоднозначні наслідки мав такий крок, такий вибір. Можливо, замешкавши в «Слові», він уникнув би своєї родинної катастрофи; проте ймовірно, що його лякала перспектива опинитися в цій «корпорації» письменників: насправді не відчував себе належним до їхньої спільноти й не прагнув цього. Те відчуття власної «соціальної загнаності», яке дещо згодом засвідчив на допитах О. Мандельштам²⁹, виникло у Свідзінського в Харкові досить скоро після переїзду. І поет був свідомий того, що заховати себе від недоброзичливого пильного ока влади неможливо, адже лірика за своєю родовою суттю – самовираження.

З другого боку незаперечним є й те, що страхітливі репресії українського письменства найперше відбулися в будинку «Слово». Щоб жити тут і пережити 30-і роки, слід було, либонь, зробити вибір Тичини або Смолича. Втім, не про те йдеться, аби їм заднім числом робити закиди: слід пам'ятати, наскільки жорсткішою, ніж деінде, була ситуація на Україні. У Москві

²⁸ Мисик В. Згадка про В.Є. Свідзінського. – С. 348.

²⁹ Цит. за: Шенталинский В. Рабы свободы: В литературных архивах КГБ. – М.: Парус, 1995. – С. 233.

опальні поети до певного часу могли мати такого впливового покровителя, як Бухарін (допоки він сам не був репресований), і він навіть міг написати Сталіну, коли клопотався за Мандельштама, що «поети завжди мають рацію, історія на їхньому боці...». Українські поети «за визначенням» не могли мати таких уболівальників та захисників, не могли «мати рацію».

...Постійна робота і достатній для прожиття заробіток залишалися проблемою: доводилося хапатися за кожну пропозицію. У газеті політуправління військового округу «Червона армія» – знову тимчасова праця. Певною допомогою стають переклади, проте не надто надійною. «Роботи і дні» Гесіода, уривки з яких поет включив до збірки «Вересень», перекладав «для душі», натомість із перекладами задля хліба насущного було складніше, там витворилися специфічні звичаї. У січні-вересні 1932 року Свідзінський працює в Техвидав. Але того літа він самовільно продовжив свою відпустку: на залізниці через спалахи холери можна було потрапити в карантин і сидіти голодним десь на півдорозі невідомо скільки, а головне – з'явився страх, що за рік уже не застане виснажених голодом батьків, тож розлучатися з ними було особливо важко. У листі до Олени Чілінгарової написав: «Дуже можливо, що мене звільнили. Я, правда, не був би цим дуже засмучений – робота у Техвидав нецікава і я однаково буду старатися найти собі якусь іншу посаду...». Нарешті трапилося можливість повернутися до «Червоного шляху» і закріпитися там. Як журнал «поза груповий», «Червоний шлях» принаймні давав досить широкий спектр літературного життя; хоч це й було в межах дозволеного партійним керівництвом, але уніфікаційні тенденції ще не проявилися повною мірою. Ще «залізна завіса» не відділила наглухо радянське життя від решти світу: друкувалися твори Р.М. Рільке, А. Кестлера,

М. Андерсена-Нексе, Е. Сінклера, Р. Демеля. Допоки було так, Свідзінському теж перепадали переклади, що він їх робив із задоволенням: із Болеслава Пруса, або, приміром, Віктора Гюго. Але чимдалі частіше доводилося вдовольнятися перекладами з «літератур народів СРСР», найпевніше – з російської, перекладати якихось неправдоподібних «ашугів», що славили, забувши всяку міру, «вождя всіх часів і народів»...

У червні 1934 року столицю України перенесено до Києва, але для поета нічого від цього суттєво не змінилося. Харків, як колись Кам'янець-Подільський, дещо сповільнів, провінціалізувався, поменшало метушні, а проте відчуття, що література остаточно стала ідеологічно керованою – залишилося. Паче того: у столиці завжди існують порівняно з периферією якісь бодай маленькі «вольності», і в цьому сенсі екс-столиця являла й поготів невеселу картину.

За життя Свідзінський видав лише три маленькі збірки; третя звалася «Поезії» і вийшла на початку 1940 року. Але спадщина поета суттєво більша обсягом за ці три книжки. Річ у тім, що протягом тривалого часу інтенсивної, зосередженої поетичної творчості Свідзінський не робив жодних кроків, аби ті поезії публікувати. Аж поки друзі й шанувальники почали домагатися цього. Їх бентежило, що це мовчання надто красномовне, що воно буде витлумачене як «мовчання про щось». Можна взагалі говорити в цьому випадку про дивовижно промовистий «дискурс мовчання»:

...І, обчеркнений колом мовчання,
Я глухіше, сумніше горю,
Я горю, як китайський ліхтарик,
Забутий на гілці в старому саду.

(Лице люстра мертвіє в тіні, 1933 р.)

Виступаючи впродовж років винятково лише з перекладами, він, по суті, бойкотував цю літературу; це була його форма опору, незгоди, непокори. Гранично відверто задекла-

рував своє кредо в поетичній мініатюрі 1932 року «Холодна тиша. Місяцю надламаний...»: тут також мовчання – серед підставових цінностей митця:

...Три радості у мене невідіймані:
Самотність, труд, мовчання. Туги злобної
Немає більше. Місяцю надламаний,
Я виноград відновлення у ніч несучу.
На мертв'ям полі стану помолитися,
І будуть зорі біля мене падати.

Подібно до того ж таки Сергія Єфремова, обрав *еміграцію внутрішню* – шлях важкий і небезпечний, але для людини цього типу безальтернативний. Глибоке розуміння такого вибору й позиції засвідчив Василь Стус у своєму проникливому есеї про Свідзінського «Зникоме розцвітання»: поет-аутсайдер знайшов одностумця, з радісним подивом і щирим зворушенням почув і прийняв у душу цей негучний, кришталево чистий голос. В часи, коли саме ім'я Свідзінського було відправлене в непам'ять – для Стуса він один із найулюбленіших, у знаменній тріаді – «Гете, Свідзінський, Рільке»...

Людина толерантна й лагідна, Свідзінський водночас мав завзяття й твердість, аби верстати саме свій власний шлях, іти на голос покликання. Спогади його небожа зберегли епізод, коли брат Вадим умовляв поета покинути писати вірші, а надто – українською мовою. Відповідь звучала тихо, але твердо: «Не можу. Мушу»...

Звичайно, Харків становив у житті Свідзінського певну «антитезу» до Кам'янця: надто неподібні міста, надто відмінним стало й життя. Втім, його серце було сповнене любові до всього сущого, тож нове місто, хоч і не було до нього привітним, теж дарувало йому натхнення: у Харкові створена вся

його незрівнянна пізня лірика. Це, зокрема, й урбаністичні мотиви, де по-інакшому зафіксована «мить життя несказбнна» – поезія зробила ту летючу мить непроминальною.

На відміну від київського та житомирського періодів, про оточення його в Кам'янці, а особливо в Харкові маємо більше відомостей; харківське коло спілкування можна уявити набагато детальніше. Зокрема, з листів, де його згадувано, з мемуарних свідчень, з його власних листів, позаяк дециця їх збереглася, і саме з 30-х років. Якщо звернутися до відомої групової світлини письменників ВАПЛІТЕ, то можна з певністю твердити, що більшість цих людей становили тогочасне оточення Свідзінського, а ті з них, що працювали в редакції «Червоного шляху» (згодом «Літературного журналу») бачилися з ним практично щодня (Павло Тичина, Петро Панч, Микола Хвильовий, Михайло Яловий, Іван Дніпровський тощо). Або інша, не така багатолюдна світлина з того ж часу: почасти ті ж таки персонажі – Майк Йогансен, Тичина, Панч, Аркадій Любченко, Олександр Копиленко, але тут є ще й Сосюра, котрий, як згадувала Мирослава Володимирівна, приходив до них позичати в батька гроші. От тільки на жодній з подібних світлин немає Свідзінського, він явно уникав таких okazji, «тримав дистанцію». Тогочасні фотографії з ним налічують максимум чотири персони, та й то на одній з таких четверту фігуру покvapливо відірвано. Нещодавно вдалося знайти тому пояснення: четвертий – старший брат Зінаїди Сулковської Борис, полковник УНР, інтернований до Польщі і втрачений для родини назавжди (саме він – «невідомий» із родинної світлини ще кам'янецького періоду).

Родина взагалі зазнала багато лиха, і родинне життя поета у Харкові також не склалося: Зінаїда Йосипівна з донькою переїхала до Вінниці, де жила її сестра Віра. Там учительвала, там якоїсь лихої миті спробувала вкоротити собі віку, а невдовзі захворіла на тиф і померла. До кінця днів поетові

боліла ця втрата і мучило почуття провини. Доньку ростив сам, дуже її любив. Про нетривалий другий шлюб із Оленою Кондратьєвою оповіла у своїх спогадах приятелька останньої Оксана Линтварьова³⁰. Надто велика вікова різниця та житейська невлаштованість і непрактичність обох – цьому не змогла зарадити спільна палка любов до поезії...

Не варто уявляти собі літературне життя двадцятих років у райдужних тонах: насправді вже тоді почалася вакханалія приборкання непокірних – партійні постанови, нагінки, розгроми, політичні звинувачення, саморозпуски угруповань та покайні заяви з визнанням помилок. Свідзінський волів дистанціюватися від усього, то виходило в нього якось відрухово й несамохить і не сприймалося як боязка обережність – просто дивак, відлюдник, одне слово – поет... Що не був боязким – достатньо свідчать і згадані тут поезії «Вересня», і листи. Другий так само безприкладний твір про голод, «На вечірніх вулицях і майданах...», – написаний наприкінці сумнозвісного 1933 року, а вперше опублікований у двотомнику 2004-го. Важко повірити, що хтось тоді міг так думати й писати. Цьому не суперечить той факт, що тема страху наявна в його поезії – як суттєва ознака життя.

Своє обдарування вочевидь сприймав як відповідальне доручення, як певну місію; це було справді лицарське служіння, в якому не існувало місця для розрахунку, корисливості, марнославства. Його добрі приятельки, землячки-подолянки сестри Пилинські намагалися чимось зарадити такому «неприспосованому до життя» поетові. Вмовляли спробувати писати про сучасність, про злобу дня: адже саме брак злободенності дратував критику! Він нітився й відказу-

³⁰ Див.: Ткаль Оксана (О. Линтварева-Чикаленко). Володимир Єфимович [Свідзінський]. Підготовка тексту, коментар Елеонори Соловей і Сергія Білоконя // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія. Т. VI. – К.: Laurus, MMXI. – С. 232–239.

вав, що вже пробував і що з того нічого не вийшло, бо вірші в нього виникають якось самі собою. Одного разу написав у листі: «Сумна альтернатива – або бути по егом і сидіти без грошей, або заробляти і не бути поетом»³¹. Можливо, сам не зауважував, що проривалося часом із глибин свідомості як така собі гра кольорів:

...На землі настагає літо,
На землі ясмин цвіте,
Світ-дуга поринає
В голубе й золоте.

Це «Спогад» 1934 року, за життя не друкований. А от поезія «Блукаю вдень то в луках, то в гаю...», про яку Василь Стус мовив, що «за такі вірші стріляли», увійшла до останньої прижиттєвої збірки і, очевидно, також відіграла свою роль у тому, що книжка, фактично, стала в тодішній літературі скандальним прецедентом – саме тоді, коли вже запанувала декретована «благодать»... Не допомогли і ті два силувані та вимучені «ідейні» вірші, якими Юрій Яновський як редактор сподівався врівноважити крамольну справжність цієї лірики. Дещо раніше, 1936 року, саме Яновський ініціював творчий вечір Свідзінського у харківській Спілці, розуміючи, що оте визивне й зухвале «мовчання» криє загрозу для самого «мовчуна». Вірші читали Яновський та Ігор Муратов: автор навідріз відмовився під приводом, що має тихий голос. Була незвично щира атмосфера, вечір став святом поезії, засвідчив її незнищенність. Та для поета в системі чинних правил усе це було радше погано, ніж добре. Випадок Свідзінського виразно засвідчує промовистий виняток із тодішніх, здавалося б, непорушних правил: виявляється, що можна було жити в Радянському Союзі, бути письменником – і при цьому не бути письменником радянським! Навіть маючи членський квиток Спілки письменників за підписом самого Горького.

³¹ Свідзінський Володимир. Твори: У 2 т. Т. 2. – С. 438.

Певна річ, таке не прощалося. Загалом радянський письменник міг жити добре: тих, кого не змололи жорна репресій, влада намагалася приручити, прихилити до себе, зваблювала тиражами, гонорарами, нагородами. Всупереч цьому Свідзінський все життя бідував: для нього то навіть не були спокуси. Винаймав для себе й доньки злиденне помешкання на віддаленій околиці великого міста. Те, що якийсь час працював у газеті «Червона армія», у Техвидаві, очевидно, було пов'язано з пильною увагою Політбюро до «Червоного шляху» та відповідними реорганізаціями. Знову переконувався, що тодішня література – оте «мертве поле» з його поезії «Холодна тиша...».

Інтуїтивно вловлюючи, що й над ним згущуються хмари, ще більше замикався у своєму «запіллі», ще очевидніше ставав поетом «екстериторіальним». Вже забагато пройшло перед очима такого, чому і наймення годі було добрати. Після великого голоду 1932–1933 років – постишевські «антинаціоналістичні чистки» 1933–1934, вакханалія насильства 1937 року – «єжовщина». Той вир забрав і одного з братів поета, Олега. Всієї родини отця Євтимія, поетового батька, надто безпосередньо торкнулася наруга над церквою та її служителями.

Сучасні історики констатують, що саме цим комплексом пережитого пояснюється доволі неоднозначне ставлення до німців на самому початку війни: попервах дехто таки сподівався побачити «цивілізованих європейців, визволителів від колгоспів і сталінщини» (Ігор Чубайс). Проте ці настрої розвіялися швидко, але ще раніше вразили «свої»: нові масові арешти, а слідом винищування політичних в'язнів у місцях примусового утримання – нечуваної сили новий «червоний терор» в умовах відступу Червоної армії на початку війни.

Слідчу справу Свідзінського відкрито 26 вересня 1941 р., тобто напередодні арешту. Справа постала на основі одержаних органами «матеріалів про злочинну діяльність Свідзінського Володимира Юхимовича, 1885 року народження, уродженця с. Маяново, українця, безпартійного, тимчасово не працює, мешкає по Лютівській вул. № 29». Отже, наявність доносу видається очевидною, хоч у справі його немає. Про що ж він сигналізував? «Свідзінський В. Ю. в минулому служив за Петлюри в міністерстві преси, різко антирадянськи настроєний проти заходів партії та уряду. Систематично веде антирадянську агітацію, вихваляючи німецьку армію та очікуючи на її прихід». На цій підставі прийнято ухвалу про арешт та обшук.

Свідзінський справді на той час не мав роботи: з «Літературного журналу» (нова назва «Червоного шляху») його було звільнено ще у квітні. Редакція, де працював багато років і де його цінували, мусила «відмежуватися», коли у пресі зчинився скандал довкола збірки «Поезії». Схвальні відгуки (Ол. Полторацького, Ю. Корецького) потонули у вереску завзятих «ревнителів» Г. Скульського, А. Ключчі, М. Шеремета. У президії харківської організації Спілки письменників відбулося обговорення книжки; власне, співвідношення схвальних та несхвальних відгуків особливого значення не мало: існував прецедент і цього було достатньо. А зводився він до того, що в літературі вже цілком приборканій могла з'явитися така книжка.

«Антирадянськи настроєний» – типовий тогочасний штамп, звинувачення, яке наліплювали з легкістю, тимчасом як позбутися його було важко... Однак у справі Свідзінського звинувачення дещо конкретизоване: «Систематично веде антирадянську агітацію, вихваляючи німецьку армію та очікуючи на її прихід». Схоже, що були-таки необачні розмови, висловлювання – хоч важко уявити, аби саме ця людина порушила свою обітницю мовчання...

Про істерію в карних органах Харкова безпосередньо перед приходом німців яскраво свідчать спогади Юрія Шевельова: людей допитували, вербували, шантажували, переконуючи, що «в грізні воєнні часи кожен радянський патріот повинен допомагати викривати всі небезпечні елементи». В цій імперії карали не за справжні злочини, а за підозри в намірах. Тому культивували демагогію та брехню, заохочували донощиків-стукачів. У такій ситуації діє «презумпція провини», а в чому саме винен – маєш додумати сам.

Того ж дня заповнено «Анкету заарештованого» та «Протокол допиту». В обох документах однакові питання, а отже – й відповіді. «Соціальне походження – *батько був священиком*»; «соціальний стан – *службовець*», як до революції, так і після. Щодо освіти заарештований зазначив «*незакінчена вища*». Хоч фактично мав дві вищі освіти, але волів не зізнаватися в цьому: тавро «гнилого інтелігента» дослівно переслідувало людей цього типу. Наступні питання: судимість, арешт тощо; нагороди (ордени, грамоти, зброя тощо) за радянської влади; категорія військового обліку / запасу; служба в Червоній Армії; служба в білих та ін. к.-р. [контрреволюційних] арміях; участь у бандах, к.-р. організаціях та повстаннях. На такому тлі відповіді «*безпартійний*» та «*українець*» вже також скидалися на визнання провини!

В останні роки життя поет ретельно укладав дві підсумкові поетичні збірки («Медобір» і ще одна без назви), – не маючи ілюзій щодо можливості видати їх і адресуючи невідомому віддаленому майбутньому. Робив це як людина, що, розуміючи все, простує назустріч власній загибелі, котру давно передбачив і пережив у достоту пророчих віршах, як оте «В полум'ї був спервовіку І в полум'я вірнуся знову...».

Зі спогадів та свідчень, неповних і дещо суперечливих, поступово вималювалася жахлива правда, яку так довго намагалися приховати. Попри те, що чимало людей

безуспішно домагалися евакуації, – карні органи полювали на тих, хто, на їхню думку, міг чекати на прихід німців, хто уник у передвоєнні роки репресій, але був чи міг бути під підозрою. «Примирлива» версія Ю. Смолича про розбомблений німецькими літаками евакуаційний вагон давно спростована (Смолич, нагадаю, твердив, що поет і не був репресований!), є спогади доньки поета про його арешт, є слідча справа, є й інші свідчення, що з наближенням німців упритул до Харкова Свідзінського разом із іншими арештантами під конвоєм етапували на схід (як стало відомо вже в добу Незалежності, повсюдно практикувалася і «ліквідація» в'язнів просто на місці). Коли неподалік стався прорив німецької танкової колони, енкаведисти спалили своїх бранців живцем у покинутій господарській будівлі.

Тривалий час вважалося, що місце тієї трагедії – околиці села Непокрите між Старим Салтовом та Куп'янськом, але слідча справа локалізує ту макабричну подію інакше: село Бутирки Уразовського району Курської області. У кожному разі незмінно зринають у пам'яті рядки про «бурхливе горіння» й повернення у стихію вогню: «...розімчать, розметають Сонячні вихори в пасма блискучі Спалене тіло мос...».

Творча доля Свідзінського становить, напевно, найбільш похмурий парадокс історії української літератури ХХ століття. Тривала відсутність поета, його утруднене повернення, наочно свідчать, як непросто часом відновити не лише справедливість, а й фактичну основу явища, назвати речі своїми іменами й розставити все на належні місця. Але тепер це вже лише справа часу, а також подальших дослідницьких зусиль. Допоки тривають ці зусилля, тривають і знахідки, часто доволі неймовірні. Ось аж у Сполучених Штатах, де колись я шукала й не знайшла той вивезений Олексою Веретенченком машинопис, на основі якого постало закордон-

не видання «Медобір» 1975 року (бо він... згорів³²), – тепер знайшовся недрукований допис про Свідзінського, що містить і мемуарний елемент. Або ось у Боярці під Києвом живе дев'яностолітня двоюрідна племінниця поета Оксана Миколаївна Хращевська – з її книжки спогадів маємо нові відомості про родину дружини Свідзінського і про нього самого³³.

...Та потужна біографічна традиція, що налічує не менше двох тисячоліть, нині набуває, як вважають фахівці, статусу специфічної культурної рефлексії, а потреба зберегти суспільно значиму біографію, зосібна біографію митця, усвідомлюється як культурний імператив³⁴. Притаманний людині з давніх-давен «меморіальний інстинкт» у випадку відновлення, реконструкції біографії поета, що зазнав не лише репресій, а й спроби піддати забуттю, відправити в непам'ять як спадщину його, так і біографію – вимагає від дослідника цієї біографії налаштованості на особливий одночасний діалог із минулим, сучасністю і майбутнім.

³² Докладніше про це у моїй книжці «Невпізнаний гість: Доля і спадщина Володимира Свідзінського» (К.: Наук. думка, 2006).

³³ Хращевська О. Зламаний цвіт: Художньо-документальна проза. – Л.: Сполом, 2012.

³⁴ Лосиевский И.Я. Научная биография писателя: проблемы интерпретации и типологии. – Х.: Крок, 1998. – С. 17–18.

Науково-популярне видання

Елеонора Соловей

**ВОЛОДИМИР СВДІЗІНСЬКИЙ:
ПРОБЛЕМИ МАЙБУТНЬОЇ НАУКОВОЇ
БІОГРАФІЇ**

**Відповідальний редактор
Рарицький О.А.**

**Підписано до друку 21.09.2015 р.
Формат 70х100/32.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум.друк. арк. 1.95.
Наклад 300 прим. Зам. № 518.**

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
в друкарні ТОВ «Друкарня “Рута”»
(свід. Серія ДК №4060 від 29.04.2011 р.)
м. Кам'янець-Подільський, вул. Пархоменка, 1
тел. 0 38 494 22 50, drukruta@ukr.net